

WERBŐCZY ISTVÁN
ÉS
HÁRMASKÖNYVE.

ÍRTA
DR. CSIKY KÁLMÁN.

BUDAPEST.
FRANKLIN - TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1899.

FRANKLIN-TÁRSULAT NOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

E tanulmány — lényegileg itt reprodukált alakja és tartalma szerint — első ízben 1894-ben jelent meg, mint bevezetés azon műhöz, mely Werbőczy Tripartitumának eredeti, az első kiadás alapuló latin szövegét, valamint annak legújabb magyar fordítását foglalja magában a következő czím alatt: «Magyarország szokásos jogának Hármaskönyve. Az eredeti latin kiadás szövegét közölte, magyarra fordította, jegyzetekkel és a műtörténetének megírásával kísérte dr. Csiky Kálmán stb. Budapest, 1894. Nyomatott a magyar kir. egyetemi nyomdában.

Nem tartalmazza tehát e tanulmány magának Werbőczy munkájának ismertetését, vagy épen exegetikai fejtegetését; hanem, a minnek első megjelenésekor, mint a Tripartitum történeti bevezetése, szánva volt: előadja jogi irodalmunk e legelső és alapvető termékének külső történeteit azon immár közel négyszáz évre nvtuló időszakon keresztül, mely alatt az a magyar jogéletnek legfényesebben világító szövétnékéül szolgált.

Igyekeztem e nagy jelentőségű könyv gazdag

pályájának adatait oly teljességgel gyűjteni össze, a mint eddig egybeállítva és világosságra hozva nem voltak. E kezdeményező kísérlet, mely tüzetesebben és lehető teljességgel először adja elő a Hármaskönyv külső történetét, talán ösztönül fog szolgálni másoknak arra, hogy a nehezebb föladatnak megoldására, a Hármaskönyv forrásai föl kutatására és a nemzetközi jogirodalommal való kapcsolatainak megállapítására vállalkozzanak. Nemcsak a legelső és legnagyobb jogászunk iránti kegyeletnek kérdése volna ez, hanem a magyar tudomány szempontjából is oly haszon, melynek értékét jogintézményeinknek napról napra haladó átalakítási munkálatai közepett sem lehet és nem is szabad kevésre becsülni. Nekünk, mint történelmi nemzetnek, államunk, alkotmányunk, jogunk — mind a múltban gyökerezik. A nyelvész a legcsekélyebb töredéket a régi múltakból mohó érdeklődéssel kutatja. Werbőczy műve pedig nem csak egy egyszerű kőmaradvány jogéletünk ősi épületéből, hanem egy épen álló őrtorony, mely közel négyszáz évi régiségből tekint le ránk, melynek falai közt még atyáink állottak őrt a jog és igazság védelmében.

Buda-Pest, 1898 augusztus.

A Hármaskönyv története.

Szent-István korától számítva, már az ötödik százévet élte a magyar állam és nemzet. Annyi idő óta számos országgyűlés írott törvényekkel, a királyok fejedelmi hatóságukból folyó rendeletekkel s kiváltságokkal, a királyi curia s más országos törvényszékek a bírói törvénytétel- és gyakorlat-szülte elemekkel, végül a szokás a nép jogi öntudatából fakadó s folyvást működő munkásságával, nagy tömegét hozták létre az élő és érvényes hazai jognak. Es minél inkább gyarapodott e joganyag, annál élénkebbé vált az igazságszolgáltatás és kormányzás körében azon szükségnek érzete, hogy a szétszórt jogelemek összeszedessenek, rendszerbe foglaltassanak, a köztük elkerülhetetlenül fönnálló ellentétek s ellenmondások kiegyenlítettessenek, a mutakozó hiányok és hézagok pótolttassanak, s a kötelező jog írásbafoglalás által egységessé, mindenkire nézve hozzáférhetővé tétetvén, törvényhozók, bírák, ügyvédek és a jogkereső közönség előtt tisztán és a maga valóságában álljon, viták, ha-

talmi érdekek, osztály- és területi különlegességek zűrzavara fölé emelve.

Baj volt magában véve az is, hogy az országgyűlési végzeményekben — decretumokban — lefektetett törvények ismeretéhez és használatához sem lehetett könnyen hozzá jutni; mivel a könyvnyomtatás föltalálása és gyakorlati alkalmazása előtt csak Írott másolatokban terjedhettek azok szét. Következménye volt ennek a szöveg romlása, ingadozása, a variánsok szaporodása, sőt az is, hogy némely végzemény ismeretlenül lappangott, s vagy el is kallódott, vagy csak később, némelyek jelen századunkban, kerültek ismét napvilágra. Még nagyobb bizonytalanság uralkodott a nem írott jog tekintetében; pedig a magánjog anyaga nagyobb részében ilyen volt.

Kettőre irányult tehát a közszükség-szülte kívánalom: 1. összegyűjteni, még pedig hivatalos tekintély alatt, az országgyűlési végzeményeket, s 2. Írásba foglalni — a mai kor nyelven s igényei szerint szólva: mintegy kodifikálni — a szokás és gyakorlatban élő jogot. Az előbbi törekvésnek, bár utoljára sem hivatalos úton, hanem egyesek szorgalma s vállalkozása következtében, eredménye lett a Törvénytár; a másik hozta létre a Hármaskönyvet.

1. Az *országgyűlési végzemény ele* gyűjteményének történetével, mely jelen tanulmányunk keretén kívül esik, itt csak rövid áttekintésben foglalkozhatunk. Már az 14159; I. törvényezikk-

ben ígéri Albert király az ország régi törvényeinek, szokásainak, az egyházi és világi rend szabadságainak az előbbi mód és állapotok szerinti megújítását s megtartását; a mi másképen, mint ama törvények és szokások összegyűjtésével s köztudomásra hozásával, nem volt megvalósítható. Az Ígéret azonban a bekövetkezett s több mint húsz évig tartó belvillongások és kormányválságok miatt fogantatás nélkül maradt. Történtek ugyan magánúton, egyesek buzgólkodása folytán, már e század második felében és a következő században kísérletek a törvények összegyűjtésére.* Hivatalos és hiteles «Collectio Decretorum» azonban a törvényhozás ismételt sürgetése daczára (1458: H., 1498: VI., 1504: XXXI., 1507: XX., 1510: X., báciai 1518: XLII., 1527:111., 1587: XXIX.) nem jött létre, s végre is azon magángyűjtemény talált általános elfogadtatásra, melynek a megelőző kísérleteknél némileg tökéletesebb alapját 1584-ben Mossóczy Zachariás nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspökök vetették meg kiadványukkal. mely «*Decreta, Constiutione§ et Articuli in clyti Heg ni Hungáriáé, ab anno Domini millesimo trigesimo qainlo ad annun posl sesqui millesimum odogesimurn téríum jmblicis comitiis editu. (hím rerűm indice copioso. Tymaviae*

* Kovachich József Miklós *Nolüiac praeliminnren ail Syllogen Decretorum Comitatum* című munkája 337. és következő lapjai.

czím alatt a *Corpus Juris Hungarici* első önálló redactiójának tekintendő. Második kiadása 1628-ban Bécsben jelent meg ily czímmel: «*Tripartitum Opus Decretorum, Comtitionum et Articulorum fiegum inclyti Regni Hung., in três tomos divisum* (innen a Tripartitum elnevezés). *Typis et sumptibus Casparis ab Roth. Viennae.*» — Némely részleges gyűjtemények (sárospataki, potteudorfi) után következik a harmadik kiadás Szentiványi Mártontól Nagy-Szombatban 1696-ban, mely először viseli a máig fönmaradt és szokásos címet: «*Corpus Juris Hung., seu Decretum yenen de inclyti Regni Hung., ele. in três tomos distinctum.*» Ezt követi a Szegedi János kiadása, mint negyedik, N.-Szombatban 1751-ben: «*Corpus Jur. Huny. seu Decretum etc. in duos tomos distinctum.*» Ugyanez a kiadás újból nyomtatott Budán 1779-ben, miután a nyomda az egyetemmel együtt N.-Szombatból oda helyeztetett át. Ismételték azután e kiadást — újabb törvényekkel megtoldva — 1822-ben és 1844-ben Budán; s a Szegedy-féle redactio e három rendbeli kiadásai azok, melyeknek példányai leginkább el vannak terjedve és ma is kaphatók; míg az első három redactióból fönmaradt példányok ma már ritkábban fordulnak elő. — Végül a *Corpus Juris H.* ötödik önálló kiadásának tekintendő a Franklin-társulat által eszközölt millenniumi emlékkiadás ily czímmel: «*Corpus Juris Hungarici. — Magyar Törvénytár.*» Dr. Csiky Kálmán, dr. Kolozsvári Sándor, Nagy

Gyula, dr. Óvári Kelemen és Tóth Lőrinez közreműködésével szerk. dr. Márkus Dezső,» mely a régiebb törvényeket eredeti latin nyelven és magyar fordításban, az újabbakat egész 1895-ig az eredeti magyar nyelven közli. Tartalmazza az országos törvényeken kívül Werbőczy Hármaskönyvét, valamint az erdélyi törvényeket is. Budapesten, 1896 és köv. években.

2. A törvények összegyűjtésénél évtizedekkel előbb valósult meg az a jóval nehezebb föladat, mely az ország szokásos jogának írásba s rendszerbe foglalására irányult. A kezdeményező lépés ez irányban is, mint mondók, az országgyűlésekből indult ki; amennyiben a törvényhozás nemcsak az országos végzemények, hanem a *nem írott jog* összegyűjtését s közismeretűvé tételét is szorgalmazá.

Dicső királyunk Mátyás, a ki nemcsak a politika es a harcz mezején ragyogtatta lángeszét, hanem a törvényalkotás államföntartó munkája iránt is az igazi nagy uralkodók belátásával és érzékével birt, 1486-iki «nagy decretum»-ával kezdette meg a hazai jog írásba foglalásának s kiegészítésének rendszeres művét, «hogya rendtelenségeket s visszaéléseket, melyek elődei életeben és ő alatta is a törvénykezésben elharapódtak, megszüntesse és kiirtsa, s örök törvény és írott jog gyanánt megállapítsa azokat a törvényeket és szabályokat, melyek a Megváltó dicsőségére s az ország becsületére, üdvére, jólétére és nyugodalmára szüksé-

gesek; hogy azokat azután, mint eladdig történni szokott, senki új és ellenkező törvényekkel kénye-kedve szerint meg ne változtathassa.* Ez a végzemény — azon időpontig a magyar törvényhozás legnagyobb és a magánjogi viszonyokra legbővebben kiterjeszkedő munkálata — kétségtelesenül üdvös hatást gyakorolt ugyan a jogélet terén fönnálló bizonytalanságok s visszasságok csökkentésére; de a ezél felé vezető útnak csak egy állomását jelentette, mely után bizonyára több is következik vala, ha a Gondviselés érdeméhez mért hosszú élettel ajándékozta volna meg azt az uralkodót, kit népe, a jogszolgáltatás akkori súlyos belső állapota mellett is, méltónak ítélte az «igazságos» nevezetre. Mátyás «decretum majus»-a nem foglalta magában az összes magánjogot; még csak egy oly rendszeres műnek sem mondható, melynek elvi fonalán és útmutatása mellett a bírák az előttük főnforgó jogesetekre nézve mindenkor kellőképen eligazodhattak, melyre az ügyvédek minden esetben támaszkodhattak, és a melyből a jogkereső felek a maguk igazaira nézve biztos tájékozást meríthettek volna.

Hozzájárult azután e még folyvást uralkodó bajokhoz a következő király II. Ulászlónak tekintélytelen kormányzata, a politikai pártok föléledt túsája, a mely tág kaput nyitott az igazságszolgáltatásnak sokszor jóhiszemű tévedései, gyakrabban

* 1486. végzemény bevezetésén el; 2. és 13. §§.

szándékos visszaélései előtt is. A törvénykezés megbízhatlansága, az ellenkező jogszabályokra való hivatkozás okozta zavar a legmagasabb fokra hágott, s ennek következtése lett, hogy az ügyfelek a hatalom és erőszak fegyvereihez folyamodtak, ha vélt vagy' valóságos igazsáikat érvényre akarták juttatni. Legjobban rajzolja egyébiránt ez állapotok képét maga az a királyi kiváltságlevél, mely a Hármaskönyvet megerősíti.*

* «Valának ez országnak — mond II. Ulászló kiváltságlevelé — bizonyos jogai, melyek nem lévén Írásba foglalva, inkább szokásoknak valónak nevezhetők. Azonban úgy a tőlünk kiadott törvényeknek, mint az ország amajogainak különböző; magyarázata következtében sokszor nagy alkalmazatlanságok keletkezének, midőn azoknak, egyéni tetszése szerint, egyik ember ilyen, másik amolyan értelmet és jelentőséget tulajdonított, és midőn a bírászkodásban vagy az Ítélet követelésében némelyek az országnak szokását, mások pedig a törvénybeli jogot követték s állították egymással szembe; úgy, liogy nem csupán a jogkereső felek között, hanem maguk a bírák és az ország jogainak ismeretében legtudósabb és legjártasabb férfiak között is olykor nagy versengés támadt vala az ily törvények, szokások és törvényes határozatok magyarázatára nézve. Megtörtént ilyképen, hogy a/ok, a kik jobban bíztak saját erejükben és hatalmukban, mint a törvényekben és igazságban, a bírák ítélőszékét sokadmagukkal támadván meg, a mit jogi bizonyítékkal és törvényes úton elérni nem tudtak, lármával és tömeges megjelenéssel igyekeztek megnyerni; és a kiknek joga gyöngye alapon feküdt, nem az igazság útján, hanem zavargással és csődülettel törekedtek mégis felül kerülni és győzni. Az ország jogaira hivatkozó főbíróknak és ítélőmestereknek tekintélye sem bírt nyomatukkal az ilyenek

Az igazságszolgáltatás e vigasztalan korszakában, a legsiralmasabb kormányzati viszonyok közt, az erkölcsi közérzés mély sülyedése közepét, egy kezdeményezésben szegény, elhatározásaiban bártortalan, kitartó és öntudatos vezetésre alkalmatlan fejedelem névleges pártfogása alatt következett végül be a rajzolt jogállapotok gyökeres orvoslására sikert ígérő kísérlet, a Hármaskönyv megalkotásával. Az eredmény érdeméből kétségtelenül jó részt követelhet magának az a köznemesség, mely ez időben a királyi tanácsban és a legfőbb törvényszéken a maga képviselőinek mindig egyre nagyobb tényleges befolyást tudott biztosítani, mely ezzel a nemzeti akaratot állította az önző oligarchia hatalmi érdekeivel és a tehetetlen államfő ingadozásaival szembe, s vállát vetette az ország sorsának a hanyatlás lejtőjén rohamosan lefelé gördülő szekere elé. De a legfőbb érdem azt a férfit illeti, a ki kortársai közül szellemével és tudományával magasan kiemelkedve, egymaga képes volt végrehajtani a munkát; a ki, ha mint e

előtt. Mert midőn maguk e jogok az írás ereje által nem támogattatának, bármely törvényre, avagy szokásra történt legyen hivatkozás, azok ugyanazt ellenkező értelemben magyarázván, vagy azt állítván, hogy más bírák és más törvényszékek másképen fogták föl és értelmezték: ilyképen a bíráskodás minden alapelvét a legcsúfosabb módon fölforgatták. Ilyenképen gyakran megesett, hogy a mely ügyben valaki előbb nyertes volt, egy másik ugyanolyan vagy hasonló ügyben elbukott és legyőzött.

küzdelmes évtizedekben a köznemességnek politikai vezére, nem tudta is föltartóztatni — sőt egész nagyságában talán nem is látta előre a közlégő katastróphát: mint jogtudós legalább megmentett nemzete számára az özönvízből egy szigetet, mely a szétszakgatott magyarságnak egységét képviselte; melyen állott és századokon át tovább épülhetett a magyar jog szentélye, — drága kincs oly időkben, a milyenek utána következtek, melyek a nemzet politikai egységét megbontván, nyelvét, faji öntudatát, társadalmi összetartozását is végpusztulással fenyegették.

* * *

Werbőczy István volt ez a férfiú. Teljes életrajza, törvényhozó, kormányzó, birói és tudományos működésének méltatásával, még nincs megírva;* s e rövid történelmi vázlat keretében meg-

* Werbőczyvel foglalkoznak különben: 1. *Wallanzky Pál*: «Dissertatio historico-epistolica de Stephano Werbőczio, jurisconsulto Hungariae celeberrimo,» Lipsiae, 1768. — 2. *Horváth István*: Werbőczy István emlékezete.» Pest, 1819. II. kötet, mely a W.-re vonatkozó okiratok gyűjteményét tartalmazza. Az I. kötet, mely az életrajzot foglalta volna magában, nem készült el. — 3. *Jankovich Miklós*: «Werbőczy István igazság fényébe helyeztetve.» Pest, 1829. — 4. ifj. *Palugyay Imre*: Werbőczy rövid életrajza.» Buda, 1842. — 5. *Horváth Ign. István*: «Bibliotheca jurisconsultorum Hungariae» Bécs,

írására kísérletet tenni, nem lehet célom. Szorítokozni akarok életének kiváltképen csak azon mozzanataira, melyek munkája keletkezésével közelebbi kapcsolatban állanak. Köznemesi családból származott, melynek ősi fészke a beregmegyei *Kerepecz* községben volt, honnan eredeti nevét is vette a család. Okiratokban már 1406-ban találkozunk két Kerepeczy (László és Gergely) nevével, kik hatalmaskodás miatt emelnek panaszt Ióriatovich Tódor herezeg ellen, mint a ki őket birtokukban háborgatta és személyükben bántalmazta volt?* Egy másik tagja *Kerepeczy Barla*, Zsigmond király udvarában 1420 táján már főasztalnoki helyettes, az ugocsamegyei *Verbőcz* hely-

1779. III. kötet, ugyancsak *Wallaszky* főntebb említett értekezése. — ti. Gr. *Kemény József*: «Werbőczy emlékezete.» Új magyar Múzeum 1857. — 7. *Szalay László*: «Werbőczy és Verancsies Antal.» Bp. Szemle, 1857. — 8. *Fraknói Vilmos*: «Werbőczy István a mohácsi vész előtt.» Századok, 1876. 436. s köv., 597. s köv. lap. Sok új és érdekes adatot tartalmazó tanulmány. — Ezeken kívül részint *W.* életét, részint művét ismertető és méltató rövidebb-hosszabb közlemények találhatók még irodalmunkban, különösen a magyar magánjogi tankönyvekben. Közülök csak *Szlemenics Pál* «Werbőczy István Hármaskönyvéről» cz. értekezését a M. Tud. Akad. Évkönyvei VII. köt. 1846. említem meg, mely egyébiránt nem egyéb, mint a *Hk.* tartalmának rövidletes kivonata; továbbá dr. *Wenzel Gusztáv*: «A magyar és erdélyi magánjog rendszere», Budán, 1863. I. köt. 60. és követk. lap.

* L. *Századok*. 1893. 110.

ségben egy nemesi kúriát a hozzá tartozó birtokrészekkel együtt vétel útján megszerezvén, utódaik azóta fölváltva használták a Kerepeczy és *Werbőczy* nevet. Barla egyik fiának *Osváth*-nak, nejétől *Deák Apollóniától* négy fia maradt, kik közül a legidősebb, *István*, maradandólag bevéste nevét hazája történelmébe, míg a többiek ismeretlenségben töltötték el éltök napjait.

Születése évét nem ismerjük. Történetíróink véleménye e részben egy egész évtized, 1460 és 1470 két szélső határpontja közt ingadozik. Gyermekek- és ifjú koráról sincsenek adataink. Valószínű, hogy a budai egyetemen tanult, s azután Paduában vagy Bolognában fejezte be képezését. Kortársai tanúsága szerint bizonyos azonban, hogy oly tudományos műveltséget szerzett, a milyenben akkor csak kevés világi ember részesült. A kánoni és római jogot az egyetemeken, a hazai törvények és szokások ismeretét bírói pályája gyakorlati iskolájában sajátította el. Jártas volt a történelmi és theologiai tudományokban s a római remekírók munkáiban; a mint azt művének minden lapja bizonyítja. Anyanyelvén kívül folyékonyan beszélt latinul, görögül és németül.

Hogy nyilvános pályára mikor lépett *Werbőczy*: nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy megéjében korán és jelentékeny szerepet vitt, s hogy Ugocsa már az 1495-ki s a következő 1498-ki országgyűlésre is követül küldötte, és így része — Szalay László történetírónk véleménye

szerint* kiváló része — volt egyrészt azon fontos törvénycikkek megalkotásában, melyek a királyság tekintélyének emelését célozták az oligarchia túlkapásai ellen, s egyszersmind nagy nyomatékkai és erélylyel hangsúlyozták a nemzeti királyság eszméjét; másrészt pedig azon intézkedések megvalósításában, melyek a köznemességnek az országgyűlésen, a király tanácsában és az országos (nyolezados) törvényszéken való túlsúlyra jutását eszközölték. Tényleg 1498-ban találkozunk először nevével, midőn mint a király udvari ítélő-székének jegyzője (nótárius Curias regias) említetik. Tevékeny része volt az 1500. és 1501-ki országgyűléseken, hol mint a köznemesség panaszainak és sérelmeinek tolmácsával találkozunk vele.** Majd 1502-ben országbírói ítélő-mester lett, mely állásában, míg egyrészt a törvénykezés legmagasabb régióiban nyílt bő alkalma gyakorlati tapasztalatait gyarapítani: másrészt — az ítélő-mesterek viselvén az országgyűlés alsó-tábláján a jegyzői tisztet — a törvényhozásban való működése is nagyobb a kiváló jelentőséget nyert. Mint országbírói ítélő-mester írta meg korszakos munkáját, a Hármaskönyvet.

Bírói működése mellett folyvást részt vett az ország politikai küzdelmeiben, mint a Zápolya-

* *Magyarország Története, III. k. 122. l.*

** Fraknoi V. idéz. értekezése, 444. l.

pártnak, melyet a köznemesség támogatott, vezérlő embere. E párt törekvése a nemzeti királyság eszméjében összpontosult s oda ment ki, hogy II. Ulászlónak fiörökös nélkül való elhalálozása esetére Zápolya Jánost juttassa a magyar Irónra. II. Lajos születése és megkoronáztatása után is, tekintve a trónörökös fejletlen testi állapotát, még folyvást fönmaradt a pártnak az a kilátása, hogy célját alkalmilag megvalósítaná ja. De az a családi s házassági szerződés, mely a Jagellók és Habsburgok között 1515-ben a bécsi és pozsonyi fejedelmi összejövetel alkalmával kötöttet, úgy látszék, meg fogja hiúsítani a nemzeti párt számításait, s az ország függetlenségét komoly veszélylyel fenyegette. Talán ez a körülmény s ugyanakkor a fönemesi pártnak az udvarnál való felülkerekedése kedvetlenné el és bírta rá Werböczt, hogy egyidőre visszavonuljon a politikai színtér központjáról. 1515 elején lemondott országbírói ítélőmesteri tisztéről, Erdélybe ment János vajdához, s a mellett viselte az ítélőmesteri tisztet. De az öreg király halála után s II. Lajos uralkodása elején már ismét Budán találjuk, mint királyi személynököt, mely tisztségben az ország nagy (rendes) bírának sorába lépett, s az igazságszolgáltatás hierarchiájának egyik legmagasabb fokára emelkedett föl. Tevékeny részt vett továbbá azontúl is a politikai eseményekben. 0 volt 1519-ben a velencezi köztársaság kormányához és a pápához küldött

követség vezetője. Majd 1521-ben Wormsba a birodalmi gyűlésre ment követségbe, hogy V. Károly császárnál és a német rendeknél a török ellen adandó segílyt sürgesse. Ez alkalommal érdekes találkozása volt Luther Mártonnal is, kivel a vallásos kérdések fölött vitatkozott.* Még egyszer 1522-ben járt követül a nürnbergi birodalmi gyűlésen.

Csak természetes volt, hogy Werbőczy pályafutásának emelkedésével együtt párhuzamosan emelkedett vagyoni helyzete is. A leggazdagabb földesurak egyikévé lett, kinek az ország minden részében valának várai és uradalmi. A vagyonszerzés vágya azon időben, midőn a gazdagság az közéletben való szereplésnek mellőzhetetlen föltétele volt, nem is képezte gáncsnak tárgyát a közvélemény előtt. Az ő bírói hivatalai, politikai befolyása, királyi adomány, egyes barátainak (mint Szobry Mihálynak) bőkezősége, csere és szerződés, — mind megannyi forrásául szolgáltak annak a nagy vagyonnak, melyet összegyűjtött.**

* Lásd: Fraknoi idéz. értekezése. *Szintidők*, 1876. 467. 1.

** Grassalkovics Antal példája mutatja, hogy még sokkal később is, a XVIII. században, miként emelkedhetett egy szegény nemes (ez esetben már nem a népszerűség karjain, hanem saját tehetségén kívül a fejedelem kegyéből) az ország legdúsabb földesuraink sorába.

II. Lajos és az önálló nemzeti királyság immár utolsó éveiket élték. A török hódítás fenyegető veszélye a legziláltabb állapotban, fejtelenség és párttusák zivatarai közt találta az országot. A királyság tekintélye s a törvény tisztelete mélyebbre süllyedt, mint valaha. A Báthory István nádor vezetése alatt álló udvari párttal szemközt állt a köznemesség, s ennek lelke Werbőczy, ki az általános nemzeti bukást sejtő s jövődőlő szavaival a súlyos helyzet orvoslására irányozta a rendek figyelmét. Midőn minden kísérlet hasztalan volt, a köznemesség forradalmi lépésre határozta el magát: 1525 június 24-ikére fegyveres országgyűlést hirdetett Hatvanba, a hol a nádort és a kormány más gyűlölt tagjait megfosztván hivataluktól, Werbőczyt választotta az ország nádorává. A megdöbbsent udvar jónak látta egyelőre az engedmények útjára térni; a király helybenhagyta Werbőczy megválasztását.

Az ugocsamegyei köznemes tehát nem a király kegye, hanem a népszerűség karjain és saját hatalmas tehetségétől emelve, az ország legmagasabb méltóságának polczára hágott. És «Magyarország nádora s szolgája» — mint magát címezte — lelkiismeretesen és buzgón törekedett kötelességeinek megfelelni, rendet, fegyelmet és igazságot hozni a megromlott kormányzatba. A kívánt sikerhez azonban nyugalmas és hosszabb idő lett volna szükséges. Ezt sem a kül-, sem a

belpolitikai helyzet nem adta meg. A kormányról leszorított főnemesség minden erejét összeszedte, hogy visszahódítsa elvesztett posztóját, s megbuktassa a szerinte lázadás útján hatalomra jutott pártot és vezérét. Az ingatag s kétszínű udvarban kész segédeszközt talált; sőt meg tudta bontani Werbőczy pártját is, melynek soraiban, — mint történni szokott — a ki nem elégített egyéni érdek és becsvágy miatt sok elégtelen elem találkozott. Az 1526. évben Budára összehívott országgyűlésen fegyveres erővel megjelent összeesküvők elkészítették a nádor megbuktatását és halálát; s ő nem várva be az ellene tervezett támadás kitörését, futva menekült a fővárosból. Báthoryt visszahelyezték a nádori méltóságba; Werbőczyt pedig hűtlennek nyilvánítván, fej- és jószágvesztésre Ítélték.

Csakhogy az Ítélet végrehajtására nem volt többé idő és alkalom. Pár hónappal később Mohácsnál lesújtott a végzett pallosa a sokat vétkezett nemzet fölött. Werbőczy a Zólyom megyében fekvő Dobronya (Dobrovina) várában élte át az országos csapást. Azután Zápolyához csatlakozott, s újult lelkesedéssel karolta föl régi eszméjét, a nemzeti királyság megvalósítását, mely — egészen más viszonyok közt és más méretek szerint, mint egykor gondolta — ténynyé is vált. János királynak kancellárja lett és bizalmas tanácsadója maradt; több ízben követe is volt a fényes portához; közreműködik a nagyváradi

béke kötésénél, mint János király egyik megbízottja; Zsigmond lengyel királynál járt, hogy királya részére megkérje Izabella kezét. János halála után az özvegy királyné küldte őt a pécsi püspökkel együtt Sztambulba, hogy a gyermek János Záigmondot a szultán gyámságába ajánlja és segílyt kérjen Ferdinánd ellen, ki már fegyverrel készült Budát elfoglalni. Werbőczy — úgy lát-szik — kiváló mértékben bírta Szolimán kegyét, s viszont ő jobban bízott a nagyúr őszinte jóakar-tában a fejedelmi gyermek és a magyar nemzet iránt, mint okszerűen bízni lehetett volna. Midőn a hódító már Buda alatt táborozott, ő volt az Török Bálinttal együtt, — a ki az özvegy királynét, Utje;enics és Petrovics Péter kételkedései ellenére, rábírta, hogy a csecsemő János Zsigmondot, a szultán kívánsága szerint, a török táborba küldje, es így közvetve okozta egyúttal a magyar főváros-nak is török kézre jutását. Most az ozmán uralom központot nyert Magyarországon; János Zsigmond székhelye pedig Gyulafehérvárra tolatott vissza. Werbőczy már oda nem követte a családot, mely-lyel élete oly hosszú és szoros összeköttetésben állott. Önként állott-e Szolimán szolgálatába, hogy mint főbíró a török uralom alatt élő magya-rok között igazságot szolgáltasson? vagy a méltó-ság orvé alatt a szultán akarta őt hatalma kötelé-kében tartani? — nincs tisztán kiderítve. De ha tekintjük azt, hogy a szultán Budára ezélzó ter-vének egyik fő előmozdítóját, Török Bálintot, e

fiatal és nagyratörő főurat, azzal jutalmazta meg, hogy magával hurczolta és örökös foglyul tartotta a Héttorony börtönében: föl lehet tenni, hogy a Werbőczy alkalmaztatása is inkább azzal a politikai czélzattal bírt, mely szerint a nagy tekintélyű aggastyán Budán a török főhatóságok szeme előtt legyen. Bizonyítják ezt azon — Verancsics szerint mindössze is csak két hónapra terjedő rövid időszak eseményei, melyek még Werbőczy haláláig lefolytak. Midőn ugyanis ő, belátván a törökbe vetett bizodalmanak hiábavalóságát, méltatlankodásának hangos és bátor szavakban adott kifejezést, ezzel még gyanúsa bba tette magát a hódítók előtt, s nem valószínűtlen az a föltevés, hogy a budai pasa az ősz magyar főúrnak vesztére törekedett. Volt Werbőczy mellett egy nemes házból származott magyar ember, kit ő legutóbbi konstantinápolyi követsége alkalmával váltott ki a török fogságból, s nem csak szabadságát visszaadá a szultán engedelmével, hanem magánál is tartotta, mint olyat, a ki a török nyelvben való jártasságánál és a török viszonyok alapos ismereténél fogva neki hasznos szolgálatokat tehetett. Tjgy látszik, hogy ez az ember szálka volt. a budai török hatóságok s a pasa környezete szemében, és így történt, hogy egy napon, midőn Werbőczy számos védenczétől környezve, nyolez lovas hintáján tanácsba ment a pasához, ennek örei, kik a magyar főbírót, tisztelgéssel szokták fogadni, hirtelen a hintó után menők közül kira-

gadták Werbőczy arra bizalmas tisztjét, és ott az utcán azonnal fejét vették. Midőn a főbíró a zaj oka után tudakozódván, értesült az eseményről, haragra lobbant s parancsot adott, hogy forduljon vissza a hintó; lármát ütött a piacz közepén, hogy gonoszságok gonoszságra halmozódnak, hogy az erőszak törvényt és rendet bont; hogy az igazságos császárnak az ilyenekről nincs tudomása, de tisztviselői semmirekellő rossz emberek. A pasa küldöttjei igyekeztek őt lecsillapítani és visszatérésre bírni, a mi nagy nehezen sikerült is. Midőn a tanácssterembe lépett, noha a pasa a többi tanácsosokkal fölkelte előtte s őt nyájasan és tisztelettel kérte, hogy foglaljon helyet: Werbőczy visszaútását a fölhívást, mondván, hogy mindaddig nem fog közügyekben részt venni, míg számot nem adnak neki szolgálja meggyilkoltatásáról és halálát meg nem boszulta a törvény. És ezt oly erővel és oly szavakban követelé, melyek szégyenpirt voltak a pasa és ülnöktársai arczára. Mivel a gyilkos tett mentiségére fölhozott okok nem voltak elfogadhatók, a felek haraggal váltak el egymástól, s Werbőczy fenyegetődött, hogy panaszát a szultán elé terjeszti, s hiszi, hogy e kegyetlen helytartó nem sokáig fog Budán uralkodni. A pasa félt a följelentéstől, a minek komoly előjelét látta abban is, hogy Werbőczy készüléket tett Buda elhagyására. Meghitt emberei által mindent elkövetett, hogy őt szándékától eltérítse; ígérte, hogy W. tanácsa és megegyezése nélkül a keresztyén lakosok

ügyeibe többé semmiféle intézkedést nem fog tenni. Hozzájárult ehhez a keresztyén polgárok kérése is, a kik nehéz szívvel látták volna nagy tekintélyű és állású hitsorsosoknak és védelmezőjüknek körükből való távozását. Végre, színleg inkább, mint valósággal, kibékült a pasával; sőt néhány nappal később ünepélyes ebédre hivatván, megjelent nála; fényesen fogadták, a lakománál sok pohár bor ürült a szultánért, János király fiáért, a magyar nemzet boldogságáért. Harmadik napon azonban nagy kínlódás közt meghalt az agg férfi, ki után másfél száz évig nem hangzott többé szabad magyar szó ős Buda várának falai között. A közvélemény a pasa mérgének tulajdonította a váratlan halált;* a mit az előzmények csak nagyon is való színben tüntetnek fel. Mások ezt nem tartják bebizonyítottnak, s elhunytá évére nézve is 1541 és 1542 közt variálnak az adatok, mely utóbbi évben Budán és környékén a pestis dühöngött. Vagyonát nem bántotta a török s a mije csak volt aranyban, ezüstben, pénzben, ruházat és bútorokban, szabad volt kivinni Imre fiához. A halotti és temetési pompát sem vonták meg tőle; a pasa engedelmével még a szomszéd falvaktól és városokból is begyülekeztek a papok és a nép.

Utódai közül csak az imént említett Imre fia

* Verancsics is, kinek elbeszélését követtük W. életének ez utolsó szakaszára nézve.

maradt életben, ki tolnai főispán volt. Sem ennek maradékairól, sem W. többi fiáról nincs nyoma a történelem megemlékezésének.

Politikai pályáját és működését méltányolni vagy bírálni, e helyen nem föladatunk. Nem CHUPÁN kortársai, a XVI. század irói — mint Istvánfi, sőt részben az iránta hálára kötelezett s róla csakugyan kíméletes tisztelettel szóló Verancsics is — ítélik el Werbőczyben az államférfinak rövidlátását, mértéktelen nagyravágyását s vészes következményeket szülő politikai tévedéseit, a hatvani országgyűlésen tanúsított kétszínű magatartását; hanem még jeles történetírónk, Szalay László is éles kifejezésekben mondja el a maga véleményét a különben «bámulatos szónoki képességű, cicerói, vir bonus, dicendi peritus mintaképének» politikai szerepléséről.* Kárhoztatják hiszékenységet és a Szolimán jó akaratába vetett káros bizodal-

* «Ha államférfiúi működését vesszük szemügyre, minden lépten nyomon a rövidlátás és nyegleség megdöbbenő jeleivel találkozunk, a gyásznak, mely az ország fölébe val» jövő, első rendbeli tényezőivel. Ő az elbizakodottság maszlagával tartotta jól a nemzetet oly korszakban, midőn ezt nyomorúságának érzetére, bűnbánó magábaszállásra kellett volna bírni; ..... ő az egyszerű ugocsai nemes, a soha fegyvert nem öltött «notarius», utóda vágyott lenni a Zápolyáknak, a herényieknek, a Báthoriaknak a nádori méltóságban, balgán megfélelkezvén arról, hogy a nádor nemcsak első bírója az országnak, hanem egyszersmind fővezére a hadaknak.» Budapesti Szemle. 1857. *Werbőczy István és Verancsics Antal, Szalay Lászlótól.*

mát. Véleményünk szerint ezek az ítéletek túlszígorúan sújtják az államférfit, ki, ha éles látás és gyakorlati ismeretek dolgában az egyértelműig dicsőített jogtudóssal nem is hasonlítható össze: de mégis a nemzet egy nagy része középületének és törekvéseinek volt politikai képviselője; annak határtalan bizodalma emelte őt arra a méltóságra, melyet előtte csak a legelső oligarcha-családok tagjai töltöttek be. De vajon ezek, a Zápolyák, a Perényiek, a Báthoriak, akár a diplomatia, akár a harczok mezején vívtak-e ki oly sikereket, melyek az utánok következő köznemes «nótarius»-nak különben is csak rövid ideig tartó kormányzatára a kicsinylés homályát vethetnék? S nem épen az ő uralmuk 1490-től 1525-ig eredményezte-e azokat a siralmas közállapotokat, melyeknek orvoslását remélte a nemesség az ő vezérének a kormány főpolczára emelésétől, s melyeknek a Werbőczy rövid kormányzata által többé már el nem hárítható következménye lett a mohácsi gyász és az ország bukása. Werbőczynek azután a török szultánba vetett bizodalma sem lehet absolute kárhoztatni. Jóakaratot várni a töröktől a magyar állam érdekei iránt, könnyelmű hiszékenység lett volna; de hatalmát és támogatását igénybe venni ellensúly gyanánt a magyarságot nyúgatról fenyegető veszélyek ellen: oly politika volt, mely innen kezdve II. Rákóczy Feren czig a legelső magyar államférfiak között talált híveket, és hazánk s nemzetünk létmentő szükség-

eszközei egyikének nem ok nélkül volt tekinthető. Az ő élete tragédiája azonos a nemzetével, melynek mindvégig becsülettel szolgált a küzdők első sorában, melynek igazsága védelmében vágta utolsó szavát is a gyilkos zsarnokságnak szemébe. Örök emléket mint jogtudós állított magának; de tiszteletünket az államférfiú tulajdonaitól sem szabad megtagadnunk.

***

Ezek után az idő rendjén visszatérve, ismét fölveszszük a Hármaskönyv története előadásának fonalát, kapcsolatban a közszükség azon nyilvánulásaival, melyek a szokásban szétszórta élő jog írásba foglalását sürgették. Az 1498. évi országos végzemény VI. cikkében kimondották a rendek, hogy a régi szokások összeírassanak és a melyeket ő felsége és a főbírák észszerűeknek s törvényeseknek, nem visszaélés folytán becsúszottaknak vagy észszerűtleneknek fognak ítélni, azok szerint történjék a bíraskodás. E föladat teljesítésére pedig bizassék meg Ádám (ítélő-) mester; viszont a király is nevezzen ki saját költségén egy másik jogtudóst. Hogy ki volt ez az utóbbi, vagy hogy általában megfelelt-e a király a rendek e kívánságának? — nem tudjuk. Bajosan lehet föltenni, hogy a király már ez alkalommal Werbőczyt bízta volna meg; mert a munka sehogy sem haladt előre s a megbízás

sikeretlensége következtében történt, hogy a rendek két év múlva (1500: X.) az országos törvényszék tagjainak tették tisztükké, hogy folyvást Budán tartózkodván, jelen legyenek a törvényszéken, és az ország szokásait s törvényeit, melyek a pörökben föl szoktak hozatni, fejtsék ki, írják össze s terjeszszék a királyi felség és a rendek elé megbírálás s jóváhagyás végett. Nem lehet gondolni, hogy ez a megbízás valamely más föladat teljesítésére vonatkozott volna, mint az, melyet két évvel előbb Adám mesternek s még egy más jogtudósnak adtak, melynek azonban a megbízottak nem tudtak megfelelni. Ellenben, véleményünk szerint, nem az országos jog egészének, hanem csak az országgyűlési végzeményeknek összegyűjtését rendeli el az 1504: XXXI. és az 1507: XX. t.-cikk. Két különböző föladat volt az, melyet összesítve és együtt nem is lehetett volna megoldani. Sőt épen az országgyűlési végzemények egybegyűjtését szorgalmazó ez újabb intézkedések azt sejtetik velünk, hogy a szokásos jog írásbafoglalásának munkája ekkor már biztos kezekben és folyamatban volt. Hihetőnek tartom, hogy az országos törvényszék tagjai belátván azt, hogy az 1500: X. t.-cikk által rájuk ruházott megbízásnak egy nagy testület, — legalább a munka előkészítésének stádiumában — kevésbbé képes eleget tenni, mint egy arra termett ember egymagában: maguk kérték a királyt, hogy a munka megírásával bízza meg az

országbírónak akkor már nagy hírű és tekintélyű ítélő-mesterét. A megbízásnak különben sem a törvényekben nincs nyoma, sem a királynak arra vonatkozó előzetesen adott levele nem ismeretes. Csak a Hármaskönyvet kísérő királyi megerősítő levélből s magának a szerzőnek a királyhoz intézett ajánlatából értesülünk róla, hogy II. Ulászló a nagy fontosságú munkával, az előző sikertelen kísérletek után, Werbőczyt bízta meg; es a főntebb elmondottakból gyanítjuk, hogy az a megbízás 1504 körül történhetett, és Werbőczy már mintegy tíz évig dolgozott * művén, midőn

* Werbőczy István előljáró beszédében olvassuk: «Midőn a mi fenséges és legkegyelmesebb urunk Ulászló, Magyar- és Csehország sfcb. királya, az elmúlt években szintügy saját akaratából, mint minden rendű alattvalóinál: gyakori esdeklései által indíttatva, elhatározta volna, hogy azon törvényeket és szokásokat, melyeken a bíraskodás ügye ebben az országban már régi idők óta, háborúk és belvillongások zivatarai között, eléggé szilárdan nyugovók, írott jog alakjába foglaltassa: a többiek közül, kik Ő Felsége iránt hűséggel és engedelmességgel viseltetének, engem méltóztatott kiválasztani azon föladat teljesítésére, hogy Magyarországunk hazai szokásainak és törvényeinek oly sok elszórt és szertesztet fekvő részei, egységes testbe összefoglaltván és az írott szó fáklyájával megvilágosítottván, minden jövőendő időkre föntartussanak.» — A királyi megerősítő levél pedig ugyanerre nézve ezeket mondja: « Midőn tehát ilyen és e féle tévedésekkel minden megtömvé és elárasztva volt; midőn az ország törvényeinek és szokásainak ily különböző és sokféle magyarázata következtében a patvarkodók előtt oly tágas út állott nyitva,

azt az 1514. évi október 18-án egybehívott országgyűlés elé készen benyújtotta.

Ez az időpont nagyon kedvező volt a munka sorsának sikeres és gyors eldöntésére. Az akkor nyáron lefolyt pórlázadással szemben az udvar és a főnemesség tehetetlensége szomorú világításban mutatta be magát. A szörnyen elharapózott országos veszedelem tüzét Zápolya János, az erdélyi vajda, a köznemességgel együtt fojtotta el. A párt hatalma cs tekintélye tehát épen ekkor állott tetőpontján, s ez a körülmény biztosítékul szolgálndott, hogy legkiválóbb emberének munkája, melynek megírását különben is a köznemesség sürgette leghathatósabban, s mely főleg ez

és szintűgy az ítélobírák, mint a pörlekedő felek lelkei ily nagy bizonytalanságok közt hánykódnának: Mi, a kikre nézve mi som lehet előbbre való, mint alattvalóinknak a teljes békét és nyugalmat biztosítani, indíttatván egyszersmind fönt nevezett híveink kérései és folytonos panaszai által is, jeles hívünket, nemzetes Werbóczy István mestert, udvari törvényszékünk tőrájának ítélmesterét bíztuk meg azzal, hogy országunk összes bevett és meggyökerezett jogait, törvényeit, szokásait és rendszabályait, azokat tudniillik, melyeket c mi országunkban, főleg pedig királyi udvarunk törvényszékén az ügyek megbírállása és eldöntése körűi s az Ítéletek hozatalánál követni és szem előtt tartani szoktak, gyűjtse össze s (a mint kell) rendezze czímek és fejezetek szerint; hogy azután azok Elénk terjesztetvén, s a többi ítélmesterek és törvényszékünk hites közbirái által is átnézetvén, megbíráltálván és megvizsgálatván, egy kötetbe foglaltassanak össze.»

osztály javára lesz vala hivatva Szerzőjének irányeszméit a magánjog terén is érvényesíteni, minden akadály nélkül, eredeti szerkezetében, úgy a mint írva volt, fog elfogadtatni. Megvizsgálására elsőben maga az országgyűlés küldött ki egy tíz tagú bizottságot (tisztelendő *Wárdai Pál*, Szt. Zsigmond prépostja és a kir. kincstár igazgatója, nagyságos *Batthyáni Benedek*, budai várnagy, *Ellyevölgyi János*, nádori, *Bellyéni Albert* és *Bolgár Pál* kir. személynöki ítélőmesterek, *Gybárthi Kesserew István*, alnádor, *Méheséi György*, kir. titkár, *Szoby Mihály* és *Dombai Pál*, a kir. ítélőszek hites közbírái és végül *Pettrowczi Henczelffy István*, a királyi jogügyek igazgatója voltak tagai), mely már néhány nap múlva előterjesztett jelentésében kinyilatkoztatja, hogy e könyv minden részleteiben, czikkeiben és fejezeteiben helyes renddel és módon tartalmazza a törvényeket és törvényes szokásokat». Kétségtelen, hogy e bizottság a rendelkezésére állott rövid néhány nap alatt nem vizsgálhatta át behatóan a terjedelmes munkálatot: de azért jelentésének igazságában és komolyságában senki sem kételkedett, mert közismertű volt az a tény, hogy a bizottság tagjai a munkát már előzőleg alaposan ismerték, sőt annak készítésében többen közülök a szerzőt tanácsukkal is támogatták; a mit előljáró beszédében ő maga is elismer. Az országgyűlés teljes bizodalommal hozzá is járult a jelentéshez, s mint ma mondani szokták: *en bloc* fogadta el a munkála-

tot; s főrendek és nemesek nemcsak törvényczik-
ben (LXIII. t.-cz.) kérték — az országos végze-
mények összegyűjtésének újabb megsürgetése mel-
lett — a királyt, hogy ez írásba foglalt jogokat
olvastassa át, s megerősítvén és pecsételvén,
küldje szét az ország megyéinek; hanem kérésük-
kel küldöttségileg is járultak a fejedelem elé. A
király a maga részéről is vizsgálat alá vetette a
Hármaskönyvet, és már november 19-dikén —
tehát az országgyűlés megnyitása után egy hónap-
pal, — kiállítja kiváltságlevelét, melylyel Wer-
böczy munkáját örök időkre érvényes törvény, jog
és szokás gyanánt elfogadja s megerősíti, s ezen-
kívül előszóval megígéri azt is, hogy a Hármaskö-
nyvet hártýára Íratva, a megyéknek meg fogja
küldeni s ilyenképen kihirdetni.*

Mindezen előzmények után és minden várako-
zás ellenére sem váltotta be a király ígérétét. A
Hármaskönyvnek a szükséges számú példányok-
ban való leíratása, megpecsételése és szétküldése
elmaradt. Midőn Werböczy három évvel később
saját költségén, nyomtatva bocsátja közre könyvét,
elől járó-beszédében elmondja az okokat,** melyek

* Lásd W. előjáró-beszédét a Hármaskönyv elején.

** W. előjáró beszéde: (Midőn a törvényeknek ily
nagy tömegét ötvennél több példányban (mert ennyi,
sőt több, a vármegyék száma) lemásolni, huzamosabb
ideig tartó munkát igényelt vala: a közben maga a ki-
rály, országainak ügyei úgy kívánván, a Pozsonyban és
Bécsben összeült értekezletekre utazott el. A hol is a

a királyi ígéret teljesedését, a munka kihirdetését és így törvény erejével való fölruházását megakadályozták; elhallgatja azonban a valódi okot, melynek nyílt bevallása ártott volna az ő műve tekintélyének a közvélemény előtt. Mert a mit a Hármaskönyv végérvényes megerősítése elmaradásának okaiképen hoz föl: hogy a munka ötvennél több példányban való leírása hosszú időt vett igénybe; hogy a közben II. Ulászlót köz és családi ügyek Bécsben és Pozsonyban tartóztatták; hogy majd székvárosába lett visszaérkezése után nem-sokára meghalt: mind nem tekinthető komoly akadálnak, hanem csak a valódi ok leplezgetésének. A Hármaskönyv kéziratát ötven vagy akár több példányban az Ulászló haláláig lefolyt 16 hónap alatt könnyen le lehetett volna másoltatni, s még könnyebben kinyomatni, mint maga a szerző három évvel később meg is tette. A király távolléte fővárosától e tekintetben késedelmet nem okozhatott. Sőt az öreg király halála után II. La-

dicsőséges fejedelmekkel, Ő Felségével Maximilián, választott római császárral, és édes testvérével, Zsigmond lengyel királylyal országos és magánügyek fölött való tanácskozásban az egész tavaszt és a nyár nagyobb részét eltöltvén, midőn végre az országba visszatért, habár azon állandó és eltökélt szándékában, hogy a hazai jogok minél előbb világot lássanak, folyvást megmaradt: mégis midőn újból más meg más ügyek foglalták le figyelmét, az ily módon beállott halogatás közben Isten akaratából bevégezte földi pályafutását.»

jós is épen úgy teljesíthette volna, a mit atyja elmulasztott megtenni: a könyvnek akár írás, akár nyomtatás útján való sokszorosítását, megpecsételéséfc 8 kihirdetését.

Egészen más okokban rejlett az akadály. Az 1514. évi országgyűlés után az újra magához tért udvari és főnemesi párt az egész vonalon megkezdte a reactiót. A trónöröklésnek az elvénült király betegeskedése s a királyi gyermek fejletlen testi állapota miatt folyvást actualis kérdését a nemzeti párt számításai ellen döntötte el a Jagelló- és a Habsburg-ház szövetkezése; s e politika szempontjából természetes volt, ha az udvar a főnemességre támaszkodik s annak érdekeit veszi pártfogásába. Ámde a Hármaskönyv egész szelleme, szerzőjének múltja s teljes egyénisége ellentétben állott azokkal az elvekkel, melyek az oligarchiát hatalmi törekvéseiben már századok óta vezették, s melyek II. Endre óta mindannyiszor a köznemesség szívós ellenállása és jogérzete szikláin vallottak kudarczot. Werbőczy nyomatékosan hangsúlyozza művében azt az elvet, mely a nemzet zömének öntudatában addig is mélyen gyökerezett, de hasonló erélylyel és szabatossággal proklamálva még nem volt, hogy Magyarországon a nemesi szabadság egy és ugyanaz, s belőle nem illeti több a főpapat és főnemeseket, s nem illeti kevesebb a köznemeseket (Hív. I. R. 2. ez.). Az udvari s főnemesi pártnak ettől és az egész mű hasonló

szellemétől való irtózása képezte azt a zátonyt, melyen a Hármaskönyv rendeltetése és sorsa, hogy minden kellekkel fölruházott hazai törvénykönyvvé váljék, megfeneklett.

Nem íh sokáig lehetett Werbőczy a dolog ilyen állása felől csalódásban, s azért hogy annyi szorgalommal s fáradsággal készült, és a királyi hatalomnak is szilárd megerősítésével jóváhagyott s hitelesített munkája homályban ne lappangjon, és lassú feledésbe merülve meg ne semmisüljön».* 1517-ben nyomda útján, saját költségén bocsátotta közre könyvét, ugyanazon változatlan alakban, — mint mondja, — a hogy az országgyűlés és a király elfogadta volt. Hogy azonban az országgyűléshez benyújtott kézirat! munkáján mégis végezhetett a nyomtatás előtt némi változtatásokat: valószínűvé teszi az a két betoldás,** melyet csak az 1514-ki országgyűlés (s a munkálatnak 1514. novemberben történt jóváhagyása) után iktathatott be. Ellátta Werbőczy

* *L. Előljáró beszéd.*

** L. HK. II. B. 44. cz. 8. §. és HI. B. 25. cz. 2. §. — Nincs ugyan kizárva az a lehetőség sem, hogy W. e helyeket még azon országgyűlés folyamata alatt, telia munkájának benyújtása előtt iktatta be a kézirat szövegébe; mert a betoldott helyek az 1514. évi végzemény XIV. és XXXII. cikkére vonatkoznak; a Hármaskönyvet királyi megerősítésre ajánló törvényczikk pedig ugyanazon végzeménynek LXIII. ezikke; és így amazok a Hármaskönyv kéziratának beterjesztésekor már meg lehettek alkotva, ha szentesítve még nem voltak is.

e kiadást a király megerősítő levelével s a királyhoz intézett ajánlatával is, melyek könyvnek hivatalos tekintélyét emelni, sőt a fejedelmi szentesítés teljességének hiányát mintegy pótolni s fődözni valának hivatva.

Erre egyébiránt a köznemességnél nem is volt szüksége. Ismerték a jogkönyv létrejöttének történetét; óhajtották életbe léptetését. Már a bácsi országgyűlés 1518-ban (XLI. 5. §.) elrendeli, hogy a «pörös ügyekben az összes megyék az *ország írott joga* szerint ítéljenek, mely a minap már az ország minden megyéjének megküldetett». Sőt a tolnai országgyűlés, ugyancsak 1518-ban. Werbőczynek e munka kiadása (s talán a vármegyékhez megküldése) körüli fölmerült költségeit és fáradságát meg is jutalmazza olyképen, hogy minden jobbágy telek után 5 dénárt szavazott meg számára. *

A Tripartitum ezzel be volt vezetve Magyarország jogéletébe, s megkezdte több századra terjedő hatását a törvényhozás, a bíraskodás és a tudomány terén gyakorolni, viszont ezektől kölcsönözvén a maga tekintélyének folytonos öregbedését.

A mi elsőben is a törvényhozást illeti: már az 1548. évi országgyűlés (XXI. t.-cz.) elrendelte a

* Ily nemzeti jutalmat már másodízben kapott Werbőczy. Először 1505-ben. L. Fraknoi idézett tanulmányát *Századok* 1876. 410. és 161. lap.

Hármaskönyvnek (*Jura Regni*) átvizsgálását és kijavítását, s e végett a királyi felség által választandó jogtudós férfiak kiküldését. A kiküldött bizottság hozzálátott a munkához; de azért a rendek mégis megsürgetik a dolgot 1550-ben (X., XI. t.-cz.). Az 1553. évi országgyűlésre a bizottság csakugyan betérjesztette munkálatát *Quadripartitum** cím alatt. A rendek azonban az idő rövidsége miatt most nem tárgyalták a munkálatot, hanem egy nagyobb szakértő bizottság elé utalták (1553: XV.) megvitatás és felülvizsgálat végett, s majdan a következő országgyűlésnek leendett föladata, hogy törvénykönyvül végleg megállapítsa és elfogadja. A javaslatra nézve azonban véleményeltérések — főleg közjogi controverziák — forogtak fenn a király és a rendek közt. Ennek tulajdonítandó, hogy az 1563. évi országgyűlés ismételt kérelme (XXX. t.-cz.) daczára a királyi megerősítés elmaradt, s a *Quadripartitum* törvényerőre nem emelkedett. Az 1608. (ante cor.) XVI. t.-cz újból fölveti a törvénykönyv készítésének eszméjét; majd az 1609: LXIX.t.-cz., utalva az

* Nyomtatásban: «*Quadripartitum opus juris consuetudinarii Begni Hungáriáié#* ez. alatt csalt 1798-ban látott napvilágot Zágrábban A *Quadripartitum* szerkesztői különben a Hármaskönyv némely hiányainak megemlézése mellett azt mondják Werbőczy művéről: «*Opus darum, d prolit in prima talis partim faetura fieri potuit, satis diligenter climatum atque reollectum, omnique laude prosecuendum.*

előbbi országgyűlés meghagyásának sikeretlenségére, megbízza a nádort, hogy a kijelölendő alkalmas személyek közreműködésével hajtsa végre a *Decretum* kijavítását, s a legközelebbi országgyűlés elé terjeszsen e tárgyban kész munkálatot. A folyvást zavaros időknek lehet tulajdonítani, hogy e meghagyásnak sem lett sikere. Úgy látszott, hogy több eredménnyel fog járni az 1715: XXIV. t.-cz. rendelkezése, mely törvényjavaslatok készítése végett egy országos bizottságot, *Commissio Systematica*, nevezett ki. Ez a bizottság is a Hármaskönyvet vette munkálatai alapjául, s 1719-re el is készült *Opus Tripartitum Carolinum* című javaslatával, mely azonban nem találkozával a rendek megalégedésével, mellőztetett. Werbőczy műve továbbra is megtartotta a közhasználatban elfoglalt szerepét; az 1588: XXIV-iktől kezdve egész sorozata az országgyűlési törvénycikkeknek hivatkozik annak egyes helyeire, és így a törvényhozás a Hármaskönyvet, a reformálására célzó többszöri kísérlet mellett is, folyvást jogrendszerünk főalapjának s kötelező erővel bíró jogi kútfontekintette. Sőt Erdélyben valóságos törvénykönyv erejét nyerte, a mennyiben egyrésztől többben az erdélyi fejedelmek közül országos törvényül erősítették meg fölavató esküijökben, másrésztől I. Leopold diplomája is (3. §.), 1691-ben, a fejedelemség törvényei közé sorozza.

De nem kisebb tekintélyre emelkedett a hazai bíróságok gyakorlatában sem. Kitionich János a

17. század elején írott *Directio Methodica* ez. munkájában hivatkozik a Hármaskönyv általános törvénykezési használatára. Majd a 18. század harmadik évtizedében fölállított királyi Curia folyvást arra alapítja ítéleteit és döntvényeit, s az alsóbb bíróságoknál is a törvénykezés első rendít kalauzául szolgált.

Végül a tudomány is jelen századunk közepéig a Hármaskönyvet jogirodalmunk legfőbb műve gyanánt becsülte, s ennek alapján tárgyalta a magánjogot. Kezdve Kitionichon, a ki főntebb említett perjogi munkáján kívül *Centuria** című tanulmányában a Tripartitum kétes és ellenmondásos helyeinek magyarázatával és földerítésével foglalkozik, s folytatva a múlt század eleje óta megjelent rendszeres magánjogi tankönyveken, vagy a szintén tanczélokra rendelt azon munkákon keresztül, melyek csak a Hármaskönyv bővebb fejtegetését s magyarázatát tartalmazzák. — mind kétségbevonhatlan bizonytságot tesznek Werbőczy művének általános, gyakorlati és elméleti irányban egyaránt nagy jelentőségéről.

És mindezen jelenséggel szemben csak másodrendű fontossággal bír az a kérdés, hogy a Hármaskönyv szerzője híven és a maga teljességében jegyezte-e föl az ő idejében élő s érvényes magyar jogot? A földatnak óriási s egy ember erejét szinte meghaladó nehézsége, és az a körül-

* Mind a kettő bent foglaltatik a Corpus Jurisban.

mény, hogy a kezdeményezőn ok merőben töretlen úton kellett a sokféle joganyag tévetegei közt, majd meg a biztos jogszabályok hiányának pusztaságain keresztül haladnia, előre is kizárja azt a föltevést, hogy egy — akár még a saját korának igényeihez mérten is — kifogástalan munkával állanánk szemben. Sőt inkább csak természetes, és a legérdemesebb munkáknak is közös sorsa, ha az általános elismerés bizonyosságai, sőt a magasztalás szavai mellett a gáncsoló kritika is érvényesítette a maga jogát e mű úgy anyagi, mint alaki fogyatkozásainak megbírálásában. Látjuk, s ő maga is mondja, hogy latin nyelve nem mintaszerű. Mondatszerkesztése, követvén az akkori kancelláriai stílyt, gyakran fölötté szövevényes és mesterkéltsé, s ezért nem ritkán homályos. Grammatikája sokszor hibás, általában magyaros; a mi egyébiránt összhangban áll azon elvekkel,* melyeket erre nézve az *Ajánlat* befejező részében ő maga nyilvánít. De mindezen részint általános, részint csak viszonylagos jelentőségű hiányai mellett bizonyos, hogy az férfiú, ki ki a Hármaskönyvet írta, nemcsak nemzete

* (Szemem előtt forgott az is, hogy majdnem mindaz, a mit a Hármaskönyvben írtam, csupán csak a mi házánkfiainak használatára fog szolgálni. Úgy gondolom azért, hogy nem ok nélkül tettem, ha e munkában inkább pannóniai, mint latiumi ízű szavakkal éltem. Mert az ily dolgokban olyan nyelven kell beszélni, a milyenen a többség beszél.

előtt állott nagy jogtudós hírében, hanem külföldi kortársai is teljes elismeréssel nyilatkoztak széleskörű tudományossága és nagy esze felől.* Bizonyos az is, hogy hosszas birói pályája emelkedő fokozatain a hazai jogélet minden vidékén otthonosságot szerezni, a törvényeket és jogszokásokat elméleti tanulmány és gyakorlati alkalmazás útján alaposan megismerni, nagyobb módja és dúsabb alkalma honfitársai között senkinek sem volt azon időben, mint neki, és így senki sem rendelkezhetett az övéhez hasonló készültséggel és képességgel ahhoz, hogy a rábízott föladatot, a hazai élő-jog írásba foglalását, kielégítőbb sikerrel oldhassa meg. Egyéb értékes tulajdonaihoz járult erős magyar érzése, melylyel nemzetének fölfogásához és szívéhez közel tudta vinni a tárgyat ott is, hol fejtegetéseit az

* Kortársai közül többen magasztalva szólnak W.-ről. Idézzük egy külföldi tudós következő jellemzését (*Joannis Cammertis Minoritám etc. in C. Julii Solini Enarrationes. Basilise, 1522. pag. 163*): «*Stephanua Verbeutius vir, si humunitatem quaeras, humanissimus; si, ingeniinn expostulcs, ingeniosissimus; si stúdiósomra amatorem exquiras, in hujut genus hominum amantissimus; si in rebus agendis consulturem expelus, r.onsultissimus. Id ffitubunhír profecto omnes, qui ejus Pannonicas Instiütiones (Tripartitum opus) nuper ab e.n editus inlruspexcrint.n Hasonló elismeréssel adóznak szellemének azok a versek, Balbi Jeromos doctortól és Bekényi Benedektől, melyek a Hármaskönyv első kiadásának végén olvashatók (lásd alább.)*

általános jogtudomány forrásaiból vette kölcsön. Ő maga azt mondja a királyhoz intézett ajánlat befejező részében, hogy munkáját csaknem egészen a fejedelmek végzeményeiből, tehát az országos törvényekből merítette. Egy bizonyos mértékig úgy is van; a mennyiben különösen I. Mátyás és II. Ulászló végzeményeiből tetemes anyagot fölhasznált, olykor szószerint is átvett. De még többet merített az élő szokásból, a királyi kiváltságokból, a részszerű hazai jogokból, s érvényesítette az egyetemes jellegű egyházi és római jogban való jártasságát s történelmi és classicai ismereteit is.

Legfőbb érdeme pedig abban áll, hogy munkájával a hazai magánjogot biztos alapra fektette, egységes rendszerbe öntötte, s az Írásba foglalás ereje által állandóvá tette és sok részleteiben megóvta az enyészettől, mely még az ő életében bekövetkezett nemzeti bukás századokig tartó szomorú korszaka alatt az előbbi magyar műveltségnek oly sok hagyományát és kincset nyelte el helyrehozhatlanul.* Midőn továbbá

* Jól mondják a Quadripartitum szerkesztői (Praefatio VI. 1.): «De ipso quidem Tripartito opere lioe pronunciare libere, ingenueque possumus, quod nisi felicioribus illis ndkuc temporibus Werbőcziana opera illa prodiissent in Incém, mugna profecto pars rituum et consuetudinum, judicialiumque liujus Eegni observationum per snbsequentes postea bellorum procellas atque tempestates, quae in campis potissimum Mohá-

erősen kidomborította a magyar nemesség egységét és egyenlőségét; nyomatékosan hangsúlyozta az elválaszthatatlan és egymást kiegészítő viszonyosságot és kölcsönösséget egyrészt a királyi hatalom közt, melyet a nemzet közönsége ruház a fejedelemre, másrészt a nemesség közt, mely a birtokjoggal együtt a korona joghatóságában gyökerezik; midőn a nemesség sarkalatos szabadságait új támasztékkövekkel erősítette, majd meg a magyar király kegyúri jogát az egyházi javadalmak osztogatása körül a pápai székkal szemben erélyes kifejezésre juttatja: akkor az alkotmányosságnak, a közszabadságnak, és a magyar trón tekintélyének rakott szilárd alapot a köz- és magánjogok talaján és a nemzet meggyőződésben.

* * *

A Hármaskönyv általános használatát, tudományos és gyakorlati becsét bizonyítja a műnek nagyszámú kiadása, fordítása és magyarázata azon közel négyszáz év alatt, mely első megjelenése óta immár lefolyt. Ezeket a következőkben ismer-tetjük:

csiis in similitudinem cladis Canneusis detonuerunt, cum tot clarissimis illis obvutis ingeniis pressa jaceret.»

I. Csupán latin szövegű kiadások.

1. Az *editio princeps*, első és eredeti kiadás, megjelent Bécsben, 1517-ben, folio. Az utolsó lap alján van kitéve: «*Impressum Viennae, Austriae, per Joamiem Singrenium. Anno domini M. D. XVII. Octava die Maii.*» Címlapja dísztelen s csupán a munka címét és szerzője megnevezését tartalmazza. A lapok nincsenek számozva, bár némelyek alján olvashatók bizonyos betűcombinációk, melyek talán a lapok vagy ívek számát jelzik. Egyébiránt az egész könyv 284 oldalra terjed. Szerzőnek saját felügyelete alatt és költségén készült, s mint a könyv utolsó lapján, a sajtóhibák jegyzéke előtt olvasható, sietősen negyven nap alatt nyomtatott ki. Kiállítása a még akkor bölcsőkorát élő nyomtatási technika fejletlenségére vall; a góthikus jellegű betűkkel nyomtatott szövegben lépten-nyomon találkozunk a szók és Bzótagok összevonásával, mely azonban nem mindenkor egyformán és következetesen van alkalmazva. A szedés — talán maga a szerző által — gondosan lehetett átvizsgálva; de mind a mellett számos világosan fölismerhető sajtóhiba maradt benne azokon kívül is, melyek a könyv végén, mint *Errores*, jelezve vannak. Az írásjelek alkalmazása, az interpunctio, nagyon kezdetleges és tökéletlen. A könyv három utolsó lapja közül a végső, mint már említők, a sajtóhibákat tartal-

mazza a mű kiadására vonatkozó némely jegyzettel együtt; a megelőző két lapon pedig három dystichonokban írott latin vers van. Az első *Balbi Jeromos* doctor, pozsonyi prépost és a királyi felség titkáí'ának verse, melyben Werbőczyt magasztalja e munkájáért, Minoshöz, Lycurgushoz és Solonhoz hasonlítván őt. A másik két kisebb epigrammot *Bekényi Benedek* írja «urához» W.-hez. Egyik hasonló tartalmú az előbb említett vershez; a második a csélcsap és ócsárló emberek (Ardelio és Zoilus) ellen van intézve, a kik t. i. W. művét kaján irigységből meg mernék támadni. Ezen kiadásból származó példányok, melyek a mohácsi vész napjait is átélték, ma fölötte ritka és becses darabok.

2. 1545. Becs, föl. Várdai Pál érseknek ajánlva, ugyancsak Singrenius híres nyomdájából.

3. 1561. Becs föl. Nádasdy Tamásnak ajánlva, az ifjabb Singrenius nyomása.

4. 1572. Bécs, fol. *Quarta editio cum preface et indice Joannis Sambuci (Zsámboky)*. Typis Blassii Eberi.

5. 1572. Kolozsvár. 4°. *Decretum Opus Tripartitum juris cons. reg a. Hungariae, impressum Colosvarini in officina Casp. Heltai*. Werbőczy munkájának első hazai latin nyelvű kiadása, melyet már két magyar fordítás előzött meg (lásd alább).

6. 1581. Bécs, föl. «*Tripartitum Opus Juris Consuel incl. Regni Hungariae Stephani. Wer-*

beuzi elv. additis regulis juriss antiqui. Accessit nunc Enchiridion articulorum comilitalium ejusdem Regni etc. Omnia studio Joann. Sambuci (Zsámboki). Viennae.» Nassinger nyomdájában, Hiller Erliard könyvkereskedő költségén, tíz évi császári kiváltsággal megjelent diszes kiadás.

Ezután másfél százéven át a latin-magyar szövegű kiadások voltak — úgy szólván — divatban, melyeket alább fogunk fölsorolni. Miután pedig 1618 óta a Hármaskönyv a Corpus Juris kiadásainak is alkotó részévé vált, még kevésbé merült föl annak szüksége, hogy a Tripartitum önállóan kiadassák. Csak 1740-től kezdve jelenik meg ismét a Hármaskönyv a «Werböczyus illustratus»-nak nevezett magyarázatos kiadásokban, melyek tankönyv rendeltetéssel bírtak, kiállításukra nézve is csekélyebb minőségűek, de ma is az antiquariumokban sűrűn fordulnak elő. Ezek a következők:

7. 1740. Nagy-Szombatban (Tynavi;e), 8°.
8. 1753. Nagy-Szombatban 8°.
9. 1762. Kolozsvárott (Claudiopoli), 8°.
10. 1763. Nagy-Szombat, 8°.
11. 1775. Nagy-Szombat 8°.
12. 1776. Egerben (Agrise), 8°.
13. 1822. Budán, 8°.

Ezen kiadásokban már keresztül van vize az egyes címeknek — elítélőleg az eredeti szövegtől — princípiumokra és szakaszokra (§§.) való

fölosztása, melyet először úgy a Corpus Jurisra, mint a Tripartitumra nézve, az 1715. évi XXIV. t.-cz. által kiküldött törvényelőkészítő bizottság (Commissio Systematica) munkálatai alapján, Szegedi János alkalmazott.

Werbőczy Hármaskönyvének eredeti latin szövege, melyet hitelesen az általa sajtó alá rendezett 1517-ki kiadásban találunk föl, a későbbi kiadásokban hova-tovább romlott, vagyis számos változtatást szenvedett. Az eredeti szövegtől való ez eltérések részint történetesek, a mennyiben az újabb meg újabb lenyomásokba hibák csúsztak be; itt-ott egész mondatrészek kimaradtak, s a későbbi kiadók legtöbbször nem mentek vissza az első kiadáshoz, hanem előzőik valamelyikét másolták; részint pedig az újabb kiadás gondozójának szándékos javító szándékára vezethetők vissza. Több helyen kimutatható ugyanis, hogy a kiadás gondozója nem értette meg az eredeti szöveg homályosan kifejezett tartalmát, s azért saját fölfogása szerint, olykor betoldásokkal is, változtatta meg. Leggyakoribbak azonban a szó- és mondattani változtatások, melyekkel Werbőczy irányát, különösen az igeidők magyaros alkalmazását, a nagyszombati főiskolának a régi mester-nél classikusabb latint beszélő tanárai igyekeztek megigazítani. E variánsok száma ezerekre megy. Eölforgatták továbbá a tulajdonképeni művet megelőző s követő alkatrészek (a szerző előszava, ajánlata s a királyi kiváltságlevél) sorrendjét;

vagy ezek egyikét másikat, olykor mindet is, egyszerűen elhagyták; ezeket és a könyv egyes részeit az eredetiben nem létező címőfölratokkal látták el, vagy egyes címőfölratokat megbővítettek. Miután pedig a Tripartitum a Corpus Juris-nak, rendes alkatrészévé lett, a Hármaskönyv szövege a mondott hibákat s változtatásokat tartalmazó alakjában állandósult s vált mintegy törvényesen elfogadottá. A M. T. Akadémia két első magyar, és a harmadik, kétnyelvű kiadása utal ezekre a variánsokra, a 32. szám alatt fölsorolandó két-nyelvű kiadásban pedig az eredeti szöveg, a későbbi változtatásoktól megtisztított alakjában van teljesen helyre állítva.

II. Fordítások magyarra és más nyelvekre.

Fordításban megjelent a Hármaskönyv többször magyarul, egyszer horvát és német nyelven, s görögre is lefordították.

A mi a *magyar* fordításokat illeti, ezek közül a régiek a 16. és 17. századból származnak, az újabbak a 19. századból valók. A Hármaskönyv magyar nyelvű irodalmában is a hullámszásnak, az apály és dagálnak ugyanazon jelenségeivel találkozunk, melyek nemzetünk szellemi és általános irodalmi fejlődését jellemzik. A reformatio-szülte föllendülés W. műve tekintetében is erősen érezteti termékeny hatását. Úgy a latin, mint a kettős szövegű kiadások sűrűn követik egymást. Viszont a 18. század elején bekövetkezett hanyat-

lás e könyv magyar kiadásaira nézve is szembe-
tűnő módon észlelhető. Csakis e század vége felé,
a nemzeti szellem újabb lendületével egyidejűleg,
jelennek meg újabb magyar Hármaskönyvek, de
a régi fordítások szövegében. Majd a 19° század
második negyede, a nagy reform-korszak beállta
óta keletkeztek megint új fordítások.

A régi fordítások között első a Weres Balázsé
(1565.), mely azonban — a Prológus és a mellék-
részek teljes mellőzésével — csak kivonatosan
adja vissza az eredeti szöveget. Csakhamar
(1571.) követte ezt az idősb Heltai Gáspáré, ki
Kolozsvárott lelkész és termékeny író volt. A
Prológust és a mellékrészeket ő is mellőzi, s épen
oly kivonatosan adja vissza az eredeti mű szövegét,
mint előzője, kit a fordításban is nyomon követ,
s jóformán annak csak rendkívül nehézkes ortho-
graphiáját javítja. Ő maga azt mondja előszavá-
ban: «Ím valamennyire megtisztítottam és meg-
jobbítottam; de nem szinte annyira, mint én
akartam avagy kívántam volna». — Az első tel-
jes szövegű, s a két előbbinél sokkal tökéletesebb
fordítást az 1611 -ki latin-magyar kiadás foglalja
magában. Le van benne fordítva W. munkája
egész terjedelmében (kivéve a III. K. 36. czimet
— a zsidók esküjét, — mely a későbbi 17. és 18.
századbeli kiadásokban is mindig csak latin szö-
vegében marad; holott az elől említett két ma-
gyar kiadásban már magyarra van fordítva).
Szintúgy Werbőczy előszava s a király megerő-

sító levele is csak latin szövegében van meg; a királyhoz intézett ajánlatot pedig egészen mellőzi. Hogy ez az első teljesnek mondható magyar fordítás kitől ered: nem lehet biztosan megállapítani. A kiadók a Werbőczy előszavához csatolt megjegyzésekben azt mondják, hogy a «magyarnak fordításában munkálkodtak Weres Balázs, öreg Helthai Gáspár, és 1589 ben Laskai János akkori Fejérvári Káptalan (a gyulafehérvári káptalan esküdt inspectora); mostan pedig 1611. Esztendőben . . . . (ifjabb) Helthai Gáspár, kolosvári könyvnyomtató és a város hites nótáriusa munkája által deákul és magyarul új óbban is kiadatott és Debreczenben lakó könyvnyomtató Lipsiai Pál által ki is nyomtattatott». A magyar szöveg kidolgozása tehát itt Weres Balázs, idősb Heltai Gáspár és Laskai János fordításai alapján az ifj. Heltai Gáspárnak tulajdoníttatik. A két elsővel tisztában vagyunk. Az ő fordításuk, — mely tulajdonképen csak a Weres Balázsé — némileg csakugyan alapjául szolgált ennek is, a mennyiben kivonatos-volta mellett szolgálhatott. Nem ismerjük azonban Laskai fordítását, mint a mely kinyomatva sohasem is volt. Mennyiben használta föl az ifj. Heltai az előttünk ismeretlen fordítást: nem tudhatjuk, s azért ezen 1611-ki kiadás szövegét az ő munkája gyümölcsének kell első sorban tekintenünk. És ez a magyar szöveg az, mely a 17. és 18. századbeli kiadásokban, lényegtelen, többnyire csak a helyesírásra vonat-

kozó változtatásokkal ismétlődik.* Csupán egyet kell ezek közül még megemlíteni, mint olyat, mely némi javítást, vagy arra való törekvést mutat föl. Ez a Tótfalusi Kis Miklós kiadása (1698.) Ő maga — nemcsak európai hírnő nyomdász és betűkészítő, hanem jeles tudományos készült-ségi! ember is** — az olvasókhöz írott előszavában mondja, hogy a Weres Balázs, öreg Heltai Gáspár, Laskai János és az ifjabb Heltai Gáspár által megállapított szöveget nem kevés helyen megigazította. Mindamellett az ő magyar szövege is lényegileg folyvást megegyezik az 1611-ki kiadás szövegével. Úgy hogy a Hármaskönyv régi fordításai közül önállónak csak a Weres Balázs kezdetleges kísérletét, és később az ifj. Heltai Gáspár magyar szövegét tekinthetjük. Ez az utóbbi van lényegében nagyon csekély változtatásokkal reprodukálva a 17. és 18. században kelt két-nyelvű s néhány csupán magyar nyelvű kiadásokban. A harmadik önálló magyar fordításnak szerzője nagybányai Perger János 1880-ban kiadott Hármaskönyvével. A negyedik önálló fordítás a Magyar Tudós Társaság aegise alatt jelent meg 1844-ben csupán magyar szöveggel; fordították: Bérlika Sándor, Fogarasi János, Luczen-

* Sőt úgy látszik, hogy a kéziratban itt-ott főinradt régi fordítások is ebből — illetőleg az ezt ismétlő többi kiadásokból — vannak leírva.

** Lásd: Bőd Péter: Erdélyi Féniks. 1767.

bacher János, Szalay László és Tóth Lőrinci. Ugyanaz a fordítás ismétlődik a M. T. Akadémiának 1864-ki Hármaskönyv-kiadásában is. Negyedik önálló fordításnak tekintendő Gegus Dániel, ki 1866-ban «Magyar országgyűlési törvénykönyv» cím alatt kiadta az egész Corpus Juris Hungarici-t, benne Werbőczy Tripartitumát is magyar nyelven. Az ötödik magyar fordítást az a szöveg képviseli, melyet a M. T. Akadémia harmadik Hármaskönyv-kiadásában Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen adtak 1894-ben. Még ugyanez évben jelent meg a hatodik önálló magyar fordítás dr. Csiky Kálmántól, azon két nyelvű Werbőczy-kiadásban, mely alakjára nézve is a régi becses bilinguis editiók mintáit követi.

E hat rendbeli fordításban olvasható magyarul a Hármaskönyv. A más nyelvekre való fordításokról a maguk helyén szólván, térjünk most át folytatólagos szemlénk fonalán a kétnyelvű, vagy csupán magyar (német, horvát, görög) szövegű kiadások fölsorolására.

14. 1565. Debreczen. Az első magyar fordítás; csupán magyar szövegű kiadás, folio. Címe: «Magyar Decretom, kyt Weres Balás a Deákból, tudniilyk Werbewczy István Decretomából, melyet tripartitomnak neveznek, magyarra fordítót. Vadnak továbbá ez decretomnak előtte egy néhány iroth artieulusok, Icyket azon Weres Hálás a régi királyok Decrétomiból törvynhez való teles dolgokat kiszedegeth. Debrerzenbe nyomtat-

tatott Raphael Hofhalter által. M. D. LXV.» Két előszói is intéz az olvasóhoz; az elsőben a nyomtatás hibáit mentegeti s megjelöl néhányat; a második előszó az ajánlást és a munka tervét adja elő. Azután jön a királyok végzeményeinek sumája szintén magyarul; majd W. Hármaskönyve kivonatosan, s a prológus és a mellékreszeknek (W. előszava, ajánlata, a kir. kiváltságlevél) teljes mellőzésével. A magyar szöveg nagyon kezdetleges s korához képest is alacsony színvonalon áll. A fordító, Bihar vármegye «íródeákján és váradi főbíró, II. János választott királynak, azaz János Zsigmond fejedelemnek ajánlja munkáját, kinek, valamint Némethy Ferencznek, a könyv közzétételében pártfogójának, czímerét is közli. A Tripartitum tartalma kivonatos.

15. 1571. Kolozsvár. Csupán magyar szövegű kiadás, 4 . «*Decretum, azaz Magyar-és Erdély-országnak I örvény könyve, lleltai Gáspártól. Újjonnan megnyomtatott Kolozsváru.*»Az újjonnan vonatkozik az előbb említett műre. Mindakettőről szólottunk már fentebb.

16. 1611. Debreczen. Az első latin magyar szövegű kiadás, 4. «*Decretumm juris consv. incl. regni Hung. et Trans., azaz Magyar- és Erdélyországnalc törvénykönyve, Verbőczy Jstván által íratott 1514. éstén. Mostan deákul és magyarul egy hasznos regestrommal egyetemben újabban kibocsátatott mm gralia etprivilegio.*» Debreczenben nyomtatta Lipsiai Pál. Werbőczynek az olvasók-

hoz intézett s magyarra le nem fordított előszava közé a következő sorok vannak beszúrva: «Mely ugyanazon decretumot most is kiadtunk Magyarul és Deákul. Az magyarnak fordításában munkálkodván ilyen hazája szerető férfiak, úgy mint 1505 Esztendőben Wörös Balás, Bihar vármegyének író deákja és Várnai Főbíró lévén, Ismét 1571 esztendőben, Colosvárat lakó öreg Helthai Gáspár, az könyvnyomtató. Ismét 1580. Esztendőben Laskai János Erdélyben, akkor Fejérvári Captalan. Mostan pedig 1011. Esztendőben az Felsőleges Báthori Gábornak stb. fejedelemségnek idejében, az Nagyságos és Tekintetes urak Szerdahelyi Imrefi Jánosnak, az Erdély ország Fejedelmének főbbik Tanácsának, segítségével, és a Colosvárat lakó nemes és bötsületes Gellyén Imre fő Bíróságában és atya fiúi szeretetből való táplálásából, Helthai Gáspár, az colosvári könyvnyomtató és az város hites Nótáriusa munkája által Deákul és Magyarul újabban kiadatott, az Tekintetes vitózló Nemes Magyar Nemzethez való szeretetiből. Ugyanazon Helthai Gáspár és Debreczenben lakó könyvnyomtató Lipsiai Pál által ki is nyomtattott. Ezt azért akarók megjelenteni, hogy senki-nek igaz munkájával talált jó hírnevét se el ne titkolnók, se olyanoknak ne tulajdonítanék, kik ebben nem fáradtak.** — Ez a becses kiadás ter-

* A M. T. Akadémia kiadásában 1894-ben megjelent Hármaskönyv Előszavában a fordítók említést tesznek

jedelmes «Index verborum Latino-Hungaricus»-sal és Enchiridionnal is bővítve van; általában alapul és mintául szolgált az utána következő két-nyelvű Hármaskönyveknek; magyar szövege pedig lényegileg megmaradt minden későbbi kiadásokban, 1830 ig.

17. 1032. *Bártfa. Latin-magyar szövegű kiadás, 4°.* «*Derretum Lat. - Hungaric., sive Tripartitum opus jur. rom. incl. reg ni Hung. el Trans., ac partium eidem annex, de., Azaz Magyar- és Erdélyország Törvénykönyve stb. Mostan ismét újonnan nyomt. deákul és magyarul, egy szép hasznos regestromokkal és regulákkal meyerőregbíttelelt és kibocsáttatott.*» *Typis el sumptibus Jacobi Kloesz.*

18. 1637, *Lőcse. Latin-magyar kiadás 4°.* «*Decr. Lat.-Hungaric. juris consv. ind. regni Hung. el Trans., Azaz Magyar- és Erdélyország Törvénykönyve stb. Mostan deákul és magyarul stb. Typis et sumptibus Laurenlii Dreveri.*

10. 1639. *Debreczen. Latin-magyar kiadás, 4°.* «*Decretum juris cons. ind. regni Hung. et Trans., Az az Magyar-és Erdélyország Törvénykönyve, melyet stb. Mostan pedig nemzetemhez való sze-*

egy 1009—1613. évben Kolozsváron megjelent magyar fordításról, és azután az 1611-ki debreczeni kiadásról. Én az előbbinek nem tudtam nyomára jönni. Bőd Péter a «Magyar Feniks»-ben szintén csak azt írja, hogy Lipsiai Réda Pál Debreczenben kinyomatta a Tripartitumot ifj. Heltai Gáspárral egyetértvén.

retetemből deákul és magyarul kél hasznos regeslrummal és egynéhány regaliákkal együtt az előbbeni nyomtatásoknak vétkeiből újonnan kitisztított, illendőbb és világosabb magyar szókkal kinyomtatott és kibocsátott Fodorik Menyhárt». Az eléggé hangzatos cím daczára épen a magyar szövege jóval csekélyebb minőségű nyomtatás, mintáz, mely ugyancsak Debreczenben 1611-ben jelent meg; szövege pedig ugyanaz. A könyvnyomtató magyar nyelvű előszavában tekintetes és nagyságos Iktári gróf Bethlen Péter, Hunyad és Máramaros vármegyék örökös főispánjának ajánlja a könyvet, mint a kinek költségén az megjelent.

20. 1643. Bártfa. Latin-magyar kiadás. 4°. Ugyanazon címmel, mint bártfai előzője 1632-ből. *«Mostan ismét újonnan és másodszor deákul és magyarul kibocsátatott».* Klősz Jakab betűivel és költségén.

21. 1660. Lőcse. Latin-magyar kiadás, 4^c. Ugyanazon címmel, mint 1637. lőcsei előzője. Brevér Lőrincz betűivel és költségén.

22. 1698. Kolozsvár. Latin-magyar kiadás, 4 . *«Decretum Lat.-Hungária., sive Tripartitum opus jur. consu. incl. regni Hung. et Trans., ac partiam eidem annex. Authore St. Werbőczy etc. Azaz: Magyar- és Erdélyország három részre osztott Törvénykönyve. Mostan ismét újonnan e haza fiainak szükségekre és hasznokra deákul és magyarul szép, hasznos registromokkal és ni-*

vid summákkal együtt kinyomattatott MTót-falusi Kis Miklós által*.

23. 1745. a csíki convent latin-magyar szövegű kiadása, 4°. «*Decretum Lat.-Hungarie. juris consv. regni Huny. et Trans. Azaz Magyar- és Erdélyország Törvénykönyve Werbőczy István által irattatott 1514. Mostan a méltóság os erdélyi regium gubernium rendelkezésből és igazgatása által az igazságnak és törvényeknek nagyobb előmozdítására, az iránt szűkölködő törvénytevőknek és törvényt tudni és tanulni kívánóknak kedvéért újólag kibocsáttatott. Typis conventus Csikiensis, sumptibus Nicolai Endes*».

Ezzel e külső kiállításuk tekintetében is többnyire szép és becses kétnyelvű kiadások sorozata bezárul egész a legújabb időkig. Következik még a régi magyar szöveg fölhasználásával négy csupán magyar nyelvű kevésbé értékes kiadás:

24. 1773. Kalocsa. Csupán magyar szöveggel 8°. «*Magyar- és Erdély országnak Törvénykönyve*».

25. 177!). Pozsony és Kassa, 8. «*Magyar- és Erdély országnak Törvénykönyve*».

26. 1802. Pozsony és Pest, 8°. «*Magyar- és Erdély országnak Törvénykönyve*».

27. 1806. Pozsony és Pest. Ez utóbbi négy egyforma kiadásban Werbőczy előszava, ajánlata s a királyi megerősítő levél mellőzve van. Szövegük, javított orthographia mellett, azonos a régibb magyar fordításokkal.

28. 1830. Pesten. Csupán magyar fordítás, folio. «Magyar Törvénytár, melyly mayában foglalja nemes Magyar Ország Hármastörvény-Könyvét stb. Megmagyarosította s némely jegyzésekkel megvilágosította Nagybányai Perger, másképp Pergel János, a tele. kir. törvényes táblánál ügyvédet stb. Ajánlva főméit. Galánthai herczeg Esterházy Miklósnak. Előszó, Werbőczy rövid életrajza. 1611 iki kiadás óta az első, egészen önálló, különben meglehetősen szabad s az eredetinek szavaihoz híven nem ragaszkodó fordítás.

29. 1844. Pesten. Magyar szövegű kiadás, nagy 8°. «Werbőczy István Hármaskönyve. Az MDXVII-ki eredeti kiadásra ügyelve, kiadta a Magyar Tudós Társaság. Pesten. Eggenberger József és fia akadémiai könyvtárusoknál. 1844.» A fordítást végezték: Bertha Sándor, Fogarasi János, Luczenbacher János, Szalay László és Tóth Lőrincz. Az Akadémia felülvizsgáltatta Jankovich Miklós, Szlemenics Pál, Sztrokay Antal, Jerney János és Vörösmarthy Mihály akad. tagok által.

30. 1864. Pesten, kis 8 alak. Ugyancsak a Magyar Tudom. Akadémia kiadványa, s az előbbinek csekély módosításokkal újból való lenyomata.

31. 1894. Budapest, 8 «Werbőczy István Hármaskönyve. A M. T. Akadémia által gondozott harmadik kiadás. Az eredetinek 1517-ki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és

részletes tárgymutatóval ellátták dr. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen».

32. 1894. Budapest, 4°. «*Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae. Magyarország szokásos jogának Hármaskönyve, hta Werbőczy István Az eredeti kiadás latin szövegét közölte, magyarra fordította, jegyzetekkel és a mű történetének megírásával kísérte Csiky Kálmán, jog- és államtudományok doc-lora*» stb. E kiadás a régi (a 3 — 10. szám alatt felsorolt) bilinguis editiók mintáját utánozza a magyar kir. egyetemi nyomda díszes kiállításában. Latin szövege teljesen azonos a Werbőczy által eszközölt eredeti kiadásával, megtisztítva a szövegbe később becsúszott hibáktól és önkéntes változtatásoktól.

Végül a Hármaskönyv önálló kiadásai közt kell megemlítenünk a következő három idegen nyelvű fordítást:

33. 1573. *Nedelisen, horvátul, Pergossich Iván fordításában, folio.* «*Decretum Koterogae Verbewczy István Diachld Popiszal a Poterdilghaie Lasslou koterie za Mathiassem kral bil zeusse Ohospode i Plemenitih hotieniem koteri pod Wngherszke Corune ladenie szlissen. Ajánlva a nedelisi nyomda tulajdonosának, gróf Zrínyi Györgynek, a szigetvári hős fiának.*

34. 1599. Bécs, Wagner Á. német fordítása, fok «*St. de Werbeucz Decretum, oder Tripartitum Opus der Landts-Hechtens und Gewonheiten des*

hochlöblichen Königreichs Hungarn. bem hochberumbten Teutschen Nution zu guetem aus tlem Latéin ins Teutsch treulichst vertirt durch Aug. Wagnénim. Vienn, bei Leonhard Formica».

35. 1760-ban Szebenben új görög nyelvre fordította Adamés János*. Fordítása azonban nem lett kinyomatva, s kéziratban a törökországi Athos-hegy egyik görög kolostorában találta meg Zachariá, a bizánczi jog hírneves bűvára (Beise in den Orient 1837, 1838. Heidelberg, 1840. 269. lap.) A kézirati codex czíme a következő: *Σύνταγμα νόμων πολιτικῶν μερικῶν ἀπὸ Τριπάρτιτον Δεκρέτων τοῦ Ῥηγάτου τῆς Οὐγγαρίας καὶ μερικῶν ἀπὸ τὰ Νεαρὰ Στατοῦτα τοῦ Πριντζηπάτου τῆς Τρανσυλβανίας* stb. A fordító, kinek az új görög irodalomban ismert neve van, az Erdélyben, különösen Szeben és Brassó városokban, akkor nagy számmal lakó görög kereskedők használatára, még pedig, mint a címföliratban mondja, a Tripartitum magyar szövegéből és az erdélyi fejedelemség új statútumaiból (talán az Articuli Novellares) fordítva készítette munkáját.*

III. Az előbbieken fölsorolt részint latin, részint magyar, horvát és német, részint kétnyelvű összesen 35 kiadáson kívül megjelent a Hármaskönyv, mint alkatrész, a *Corpus Juris Hang.* kiadásaiban is. Nevezetesen:

* L. SZÁZADOK, 1894. 485. és köv. lap. «*Werböczy görögül*». dr. Vécsei Tamás.

1. 1628. Bécsben, Rath Gáspár nyomdájában s kiadásában, «*Tripartitum Opus Decretorum, Constitutionum el Articulorum regum incl. regni Hungariae, in tres lomos divisum*» cím alatt.

2. 1696. Nagy-Szombat. a*Corpus Juris Hung. scu Decrelum*» etc. Szentiványi Márton szerkesztésében.

3. 1742—1751. Nagy szombat. Szegedi János szerkesztésében.

4. 1771 —1779. Nagy-Szombatban.

5. 1822. Budán.

6. 1844. Budán.

7. 1866. Pesten «*Magyar országgyűlési törvénykönyv,*» föl. Gegus Dánieltől, ki e cím alatt az egész Corpus Jurist, benne a Tripartitumot is, magyarra fordítva kiadta.

8. 1896. és köv. években Budapesten: — «*Corpas Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000—1805. Millenniumi emlékkiadás*». Szerkesztette dr. Márkus Dezső; dr. Csiky Kálmán, dr. Kolozsvári Sándor, Nagy Gyula, dr. Óvári Kelemen és dr. Tóth Lőrincz közreműködésével, kiadta a Franklin-társulat. A Tripartitum magyar szövege ebben ugyanaz a M. T. Akadémia harmadik Hármaskönyv-kiadásának szövegével.

IV. A Hármaskönyv földolgozásai, magyarázatai.

I. a Centuria certarum contrarietatum et dubietatum, ex Decreto Triparlito desumptarum el resolutarum». Kitonich János-tól, önállóan és a

Corpus Juris Hung.-ba befoglalva többször megjelent.

2. «*Tripartiti Operis jur. consv. regni HUNG. compendium rythmis vulgaribus*». Okolycznai Okolicsányi Jánostól. Bártfán 1636 és Lőcsén 1648.

3. «*Verbőczy István törvénykönyvének Gmipendiuma, mely közönséges magyar versekre förmáltatván, Íratott és kiadatott Homorúd-Sz.- Páli N. Ferencz által*». Kolozsvár, 1701 és 1708.

4. «*Versus mnemonici summaria el numerus titulorum Operis Decreti Tripartiti . . . . exhibentes*». Gr. Lázár Jánostól, N.-Szeben, 1744 és 1769.

5. «*Exlraetus, sive surcimia explkatio Decreti Tipartiti Juris Cons. regni Hang. et princip. Trans. exhibentesii. Pesten, 1793; Pesten és Poczsonyban 1800, Pesten, 1822.*

6. «*Tripartitam Juris Hungarici Tyrocinium, jtixla ordinem titulorum Operis Tripartiti**. Szegedi Jánostól. Nagy-Szombat, 1734, 1751, 1755, 1767 és Zágrábban 1735. Nyomon követi a Hármaskönyv czímeit s nagy tudományos apparátussal s a Werbőczy kora után bekövetkezett történelmi fejlemények tekintetbe vételével, tankönyvszerűleg tárgyalja a Hármaskönyv czímeiben foglalt anyagot.

Ezek szerint tehát 35 önálló, és a Corpus Jurissal kapcsolatos további 8, tehát összesen 43 kiadásban látott Werbőczy műve napvilágot, s nem

említve azon kisebb terjedelmű, de nagyszámú ismertetések s méltatásokat, melyek róla tankönyvekben és lexikonokban megjelentek, még hat munka, mintegy 15—20 különböző kiadásban foglalkozik tartalmának fejtegetésével s magyarázatával. Nincs magyar szerzőtől származó könyv, mely hasonló kiterjedésű irodalommal dicsekedhetnék.

De az a tisztelet, melynek közel negyedfél századon át tárgya volt, melyet a jogélet megváltozott viszonyai közt a mi korunk és a jövő sem fog tőle megtagadni, méltán is jutott osztályrészül W. Hármaskönyvének. Hazánk jogi irodalmának legnevezetesebb művét bírjuk benne. Első foglalta rendszerbe hazai jogunk egészét, és századokon át a magyar magánjognak egyik és legfőbb kútfeje s a magyar jogtudománynak alapvető munkájaképen használtatott, melyre a törvényhozás folyton hivatkozik, a hazai bíróságok gyakorlata jelen századunk közepéig szakadatlanig támaszkodik; melyet a jogi praxis a maga legbiztosabb kalauzának fogadott el; melyet a magánjogi írók lépten-nyomon követtek, és a magyar tanuló ifjúságnak annyi nemzedéke a jog bibliájaképen becsüit és olvasott. De közjogunknak is sarkalatos tételeit őrzi Werbőczy műve, s mint ilyen, mindenkor nélkülözhetetlen forrásmunka lesz a hazai történelem és jogtudomány művelőinek kezében.

Ma már a kor az actualis jelentőség teréről a

jogtörténelmi fontosság alapjára helyezte át a Hármaskönyvet, de ezen az alapon folyvást magasabbra emelkedik, és, mint az európai középkori jogirodalomnak utolsó termékére s egyszersmind nemzetünk jogalkotó szellemének első és legnevezetesebb monumentumára, jövendőben is kegyelettel fog reá visszatekinteni a magyar.